

*Horváth Attila*

## **A civil szféra fejlődésének hatása az oktatás modernizációjára**

**– A herceg, a kalmár és a polgár –**

**A civil világ vagy a világ civiljei között jól ismert a modernizációs társadalmak szerkezetének irodalmian lírai felosztása az állam, azaz a herceg, a privát üzleti élet, azaz a kalmár és a részt vevő és tevékeny citoyen, azaz a polgár világára. A következőkben arra kívánok válaszokat megfogalmazni, hogy a modernizációs folyamat milyen strukturális következményekkel jár a társadalomra és következésképpen annak (tehát nem az államnak!) oktatási rendszerére.**

### **A modern modernizáció**

A modernizáció egyrészt egy expanzív fejlődést, magyarul növekedést, másrészt pedig a gazdaság és társadalom strukturális változását, átalakulását jelenti. A fejlődő, növekvő gazdaságok esetében az előbbi az erőltetett fejlesztést, az utóbbi pedig a piacgazdaság minőségi változását jelenti a „vadkapitalizmustól” a konszolidált, társadalmi kooperáció szabályai között működő piac irányába. A modernizáció társadalmi, strukturális vonatkozásai legalább olyan fontosak, mint annak gazdasági aspektusai. Épp a távol-keleti országok példája bizonyítja, hogy a tisztán a GDP növekedésében mérhető modernizáció veszélyesen akkumulálja a szociális és környezeti problémákat. A természeti és társadalmi környezet iránt érzéketlen fejlesztés látványos gazdasági eredményeket hozhat, de a „kis tigrisek” országaiban felhalmozódott szociális feszültség (mely a növekvő életszínvonal ellenére robbanással fenyeget, pl. Dél-Koreában), azt sugallja, hogy igaz ugyan, miszerint éhes gyomorral nehéz modernizálni, de az is tény, hogy a tele has nem jelent önmagában modernizációt. Két – paradox módon saját működéséhez is elengedhetetlen – dolgot képtelen ugyanis megoldani a piac: a társadalomban való aktív részvétel egyenlőségét és a tisztességes versenyt. A piac és a modernizálódó társadalmak működéséhez mindkét attribútumra elemi szükség van, ezek nélkül a gazdasági modernizáció zolai vagy dickensi formákat ölt. Mivel az abszolutista liberálisok szabad piaci szektora önmagában nem képes a tulajdonságokat, feltételeket megteremteni, ezért van szükség a civil szféra és az állam kontrolljára.

Nem mindegy persze, hogy a piaci szféra mellett melyik társadalmi aktor milyen szerepet vállal fel, illetve enged a másíknak. Az aktív részvétel dolgaink intézésében, más szóval a részvétel, a participáció az úgynevezett harmadik szektor vagy civil szféra körébe kell, hogy tartozzon, míg a tisztességes verseny feltételeinek biztosítása, a játékszabályok megalkotása és betartatása állami feladatok. Gond akkor van, ha az állam vagy a civil szektor nem saját kompetenciájának megfelelően akar részt venni a közös társadalmi felelősség vállalásában, hanem egymás helyett kívánnak tevékenykedni. Egyaránt probléma, ha a piaci mechanizmus az állami és civil felelősséget mellőzve cenzusos alapon feltételekhez kötött joggyakorlásra épít

ve praktikusán a hatalomgyakorlás eszközüvé válik, vagy ha az állam erőteljesen próbálja korlátozni a piacot, és átvállalja az egyenlőség alapvonalainak kijelölését. Ez utóbbi állami szerep az (állam)szocializmusból jól ismert. S bár olyan társadalmi formáció nem létezik, melyben a civil szervezetek elnyomnák a piacot vagy az államot, az állampolgári kezdeményezések igen széles körében található erőteljes állammellenességet (a formális hatalommal való elvi szembe fordulás, azaz anarchizmust) és piacellenességet. Ez esetben tehát azt a kontrolláló funkciót kérnénk számon a másik két társadalmi szféra szereplőin, mely épp a civil szféra sajátja: nem szabad, hogy az állam, illetve a piac gondolkodjon a társadalmi participáción, illetve káros, ha a tisztességes verseny korlátait a civil szféra vonná meg, természetéből fakadóan részérdek alapján.

Az elmúlt négy és fél év történései világosan igazolták, hogy a képviselői demokrácia csak igen nagy és durva vonalakban képes az érdekképviselőre.

De az is igaz, hogy az „üzlet”, a „biznisz” dinamizáló ereje nélkül nincs mit igazsággossá tenni, és főképp nincs mit újraelosztani, miként erős állam nélkül, ad hoc szabályok mellett, öntörvényű működéssel nem lehet stratégiákat kialakítani sem a gazdaság, sem a társadalom egyéb területein. A társadalmi működés feletti együttes (itt sajátos értelemben: korporatív) felelősségvállalás a gazdasági és társadalmi modernizáció egyetlen járhatóknak látszó útja. Ennek megfelelően a három szféra: az állam, a piac és a civil szektor mindegyikére egyenragú és egyenlő fontosságú szerep vár, s azok az országok, ahol a legkisebb fiút, a civil szektort nem hagyják szóhoz jutni, végleg leszakadásra vannak ítélve. A korporatív szerep és felelősségvállalás azt jelenti, hogy a három szféra egymást kontrollálva és kiegészítve működik egyszerű utilitárius elvek alapján: mindenkinek a lehető legjobban kell járnia.

## A civil szféra fejlődése

A civil szféra robbanásszerű felődésen ment keresztül az elmúlt néhány év során nem csak Magyarországon, de világon általában. A fejlődés egyrészt extenzív jellegű volt (azaz, egyszerűen fogalmazva, egyre több civil szervezet kezdett működni), másrészt azonban a már kialakult harmadik szektorral rendelkező országokban az állampolgári kezdeményezésre létrejött intézmények egyre jelentősebb szerepet vállaltak és kaptak a társadalmi munkamegosztásban. Nyugat-Európában két felnőtt közül legalább egy tagja egy nem állami szervezetnek. Az Európai Unió országaiban az NGO-k (non-governmental organization, nem állami szervezet) száma 3 millió körül lehet. Önszervező csoportok, szolidaritási csoportok, civil egyesületek, szövetségek, önkéntes szervezetek, jótékonyági alapok, filantróp alapítványok, nonprofit szolgáltató szervezetek alkotják az NGO szférát.

A legfejlettebb kapitalista országok vagy modernkedve: posztindusztriális társadalmak civil szektorát a másik két hatalmi ággal szimmetrikus, partneri viszony jellemzi. A civil szféra már nemcsak az állam által hagyott örököt kívánja befolytítani, nemcsak a hiátusok betöltésére jön létre, hanem pozitív célrendszerrel új irányokat is meg kíván szabni. Ezt jelzi gazdálkodásuk szervezete is, mivel a közhiedelemmel ellentétben a civil szervezetek minél fejlettebb országban léteznek, annál kevésbé a polgárok karitatív érzékére apellálva kérnek és kapnak adományokat, a működésükhöz és a programjaikhoz szükséges pénzek nagyobb részét szolgáltatási és tagsági díjak fedezik. Az általuk megtermelt bevétel az NSZK-ban és Franciaországban 30% körül van, míg Nagy-Britanniában és Olasz-

országban ez közel 50%. A privát adakozás aránya alacsony: Angliában 12%, de Németországban mindössze 4% az összes NGO-bevételek százalékában. Franciaországban és Németországban (ahol pedig az adomány teljes összege, korlátozás nélkül, adócsökkentő tényező) a személyes jövedelmeknek átlag 0,2%-át fordítják a polgárok adományok céljára. Ugyanakkor a piaci szektortól jövő adományozás sem haladja meg a bevételek 10%-át.

Az állami segítség a civil szektor esetében már történelmi távlatokra visszanyúlóan igen jelentős, de a támogatás módszerében változás figyelhető meg. A segítség és támogatás helyébe a szerződéses viszony lép, amely tehát nem a kérés-adományozás technikáját kívánja meg, hanem kvázi üzleti viselkedést: az államnak el kell ismernie, hogy egyes szolgáltatásokat a harmadik szektor jobban és főleg viszonylag olcsóbban tud ellátni, s a szektorban dolgozóknak is be kell lániuk, hogy nem csak azt kell csinálniuk, amit szeretnének, hanem amire igény, azaz megrendelés van. Angol mintára terjed a „contract culture”, a szerződéskultúra, amelynek keretein belül az állam az alkotmányosan feladataivá tett szolgáltatási tevékenységeket nem saját apparátusával, hanem versenyztetett NGO-kkal oldja meg. Ez a gyakorlat növeli az állampolgári részvételt és felelősségvállalást, és hatékonyabbá teszi a felhasználást, miközben az állam számára világossá teszi korlátait.

A modernizációs létra egyvel alacsonyabb fokán, az iparosodás szakaszában levő társadalmak, úgy tűnik, a civil szervezetek eltűrésére rendeződnek be, s az általánosan vezérlő passzív princípium az adakozás, a segítség, a filantrópia, amely mind az állam, mind pedig a civil szféra attitűdjének jellemző vonása. Az állam is adakozik, mert „jó” (akár pénzt, akár kedvezményt „nyújt”), s a civil szektor is adományoz (vért, veritéket, pénzt, munkát), mert az is „jó”. A filantrópia nemes dolog és nagy szükség is van rá, ám nehezen képzelhető el egy jól kiszámíthatóan működő társadalmi-gazdasági egység működési elveként. Nem is az nálunk sem, hanem kiegészítő tevékenység, melyre a demokrácia „felcsicsázása” miatt van szüksége az államnak és piacnak egyaránt. A neoliberális retorikáján belül a nonprofit szektor támogatása az indok a szociális kiadások csökkentésére, az állami szerep- és felelősségvállalás alól való kibújásra.

Magyarországon az 1994-es adatok szerint 36 000 bejegyzett civil szervezet létezik, s a szféra pénzügyminisztériumi becslések szerint százmilliárdos összegekkel gazdálkodik. Nem is véletlenül „hegyezi” magát tehát a pénzügyi kormányzat a szektor kedvezményeinek, tőkéjének elvonására. A pénzügyi politika nyilvánvalóan azt a stratégiát vagy attitűdöt követi, amely szerint a nonprofit szektor az államháztartás bevételeit csökkentő teher, erre utalnak az elmúlt évek sorozatos megszorító intézkedései. Ezt a meggyőződést erősíti, hogy a szektor az általa működtetett tőkéhez viszonyítottan igen kis létszámú foglalkoztatási lehetőséget biztosít, mindössze néhány tízezer főnek ad állást. Ez viszont a szféra fejletlenségére utal: a tőke „csak” átáramlik rajta, közvetlen tevékenysége, részvétele a társadalmi munkamegosztásban szerény (bár a közvetetten foglalkoztatási lehetőségeket nyújtó költési struktúráról nincs adatunk). Ezt mutatja, hogy a saját megtermelt bevételek (a nemzetközi terminológia szerint „earned income”) is jóval elmaradnak a modernizációban előbbre járó országokénál. Egyértelmű, hogy a társadalmi és gazdasági modernizációban való továbblépés feltétele és egyben eredménye is a nonprofit szervezetek fokozottabb részvétele az önálló tevékenységek szervezésében és egy jelentős állami szerepátértelmezés, mely párhuzamosan az államháztartási reformmal mindhárom szektor komplementer működését teszi lehetővé.

Speciális helyzetet jelent az ázsiai, csendes-óceániai térség: a világnak ebben a részében vannak a leggazdagabb országok (Japán és Ausztrália mellett olyan országok mint Brunei vagy Nauru) és a legszegényebbek (Kambodzsza, Vietnam, Nepál vagy Bhután). Az állandóság és örökkévalóság kultúrfilozófiája mellett jól megfér a világtörténelemben példa nélkül álló robbanásszerű növekedés, amelyet a „kis tigrisek” produkáltak. A modernizációs kihívás, a társadalmi és gazdasági restrukturálás és a civil társadalom összefüggései néhány fontos tanulsággal szolgálhatnak a számunkra is. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy a régióban a nem állami szerveződés, az NGO fogalma teljesen idegen volt egészen az elmúlt időkig. Kínában például csak a közelmúltban szerveződtek az első NGO-k, Japánban 1986-ban még csak 181 nem állami szerveződést tartottak számon. Az ázsiai kultúrában fel sem merült a gondolat, hogy más szervezetek létezzenek az állammal szemben, illetőleg mellette. Sajátos módon azonban az európai (gyarmati) befolyás nemcsak a gazdasági dinamizmust hozta e térségbe, hanem a demokratikus társadalomszervezés technikáit is. A tradicionálisan autoriter kultúrákban a szakszervezeti mozgalmak mellett a civil szerveződések is megjelentek, s főleg az elmúlt évtizedben, jórészt a társadalmi klímát figyelmen kívül hagyó egyoldalú gazdasági modernizáció hatására, az NGO-k szinte példa nélkül álló burjánzása figyelhető meg.

A preindusztriális szakaszban levő társadalmakban, elsősorban a fejlődő, harmadik világbeli országokban pedig eldöntendő kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e civil szférára. A civil társadalom, a résztvevők elválasztása a nem résztvevőtől a társadalomban nyugati civilizációs termék, mint ahogy ilyenek az állammal szemben létrejövő NGO-k csakúgy, mint a szakszervezetek. A legtöbb függetlenné vált afrikai államban például az elsődleges probléma, hogy miként lehet magukból „kitanulni”, azaz megtanulni elfelejteni az európai hatalmi minták adaptált és néha irodalmian groteszk formáit. Szükség van-e egy újabb euro-amerikai társadalomszervezési formula beerősítésére, vagy meg kell tanulni emlékezni a tradicionális afrikai kultúra minden bizonnyal teljes egészében civil szervezeti formáira? Azokban az esetekben, amikor nem ezt az utat követték, az autokratikus diktátorhatalom a formális szerveződések söpörte el először (például Szudán esete, ahol az összes alapítványi és egyesületi formát betiltották, vagyonukat elkobozták). Mindeközben a nemzetközi NGO-k tevékenysége e geográfiai területen igen erős jelenlétet mutatott. A hatvanas évek nagy fejlesztési programjaiban való csatlósulás eredményeképpen egyre erősebbé váltak az NGO-kon keresztül való segély- és támogatási programok. Az ENSZ fejlődő országokkal foglalkozó szervezete, az UNDP becslései szerint míg 1970-ben egymilliárd dollár körül volt az NGO-kon keresztül a fejlődő világba eljuttatott segély értéke, addig ez a szám 1990-ben már 7.2 milliárd volt (összehasonlításképpen: hivatalos segélyek összértéke ebben az évben 55 milliárd USA \$ volt). A multinacionális üzleti szféra mellett megjelentek tehát a transznacionális nonprofitok mint a nemzetközi redisztribúció eszközei.

## Veled vagy ellened?

Milyen legyen hát a három szektor egymáshoz való viszonya? Míg az első két, nagyobb szektor-bátyának sikerül sokszor együttműködni, addig a legkisebb testvér sokszor érzi azt, hogy összefognak ellene. Jellemző módon ma nálunk is a tipikus érzés az (s nem feltétlenül alaptalanul), hogy az állam és a korporatív szektor a civil szféra ellenében dolgozik. Különösen erős ez a meggyőződés az

állammal szemben, mert az állam is (főként a pénzügyi kormányzat) adókieés-ként kezeli a civil szektort.

A valódi kérdés tehát nem csak azon a területen húzódik, hogy milyen és mekkora szerepe lehet vagy legyen az államnak az oktatásban, hiszen a probléma nem tisztán oktatáspolitikai jellegű. És főképpen nem (miként semmilyen politikai döntés sem) lehet ennek behatárolása voluntarisztikus. Az állam ugyanis nem akkora szerepet játszik az iskolázás tekintetében amekkorát „akar”, hanem amekkorát a társadalmi közeg, melyben létezik, megkövetel és megenged. Az iskolarendszerek sehol a világon nem küszködnek válsággal, egész pontosan nem az iskolarendszerek vannak krízisben, hanem azok az államok, amelyek nem képesek megfelelő módon definiálni saját szerepüket az oktatás területén, és szerepükön kívül vagy túl nagy vagy túlzottan kicsiny részt vállalnak, sőt esetleg nemcsak arányt tévesztenek, hanem nem a megfelelő területen kívánnak befolyást gyakorolni. A „túl nagy” és „túl kicsiny”, a „nem a megfelelő területen” kifejezések már hangzásukkal is azt sugallják, hogy szinte lehetetlen szakmai, vagy laikus konszenzusra jutni azok tartalmára vonatkozóan. Nagy kérdés tehát, hogy egyáltalán kell-e konszenzusra törekedni, ha tudjuk, hogy eleve lehetetlen, s vajon a „majdnem konszenzus” azokra nézve, akik nem tartoznak a boldog egyetértők meleg-finom közösségébe, vajon az ő számukra nem mindegy-e, hogy egy autokrata hatalom kaffkai hivatala teszi nyakukba a hurkot vagy pedig egy demokratikus építkező, többségi konszenzuson alapuló szervezet döntése. Jobban jár-e az, akit a mentőautó gázol el, mint akit katonai teherautó tipor el? Konkrétan: felmentést adhat-e a döntés következményei alól, ha egy pedagógiai innováció a többségi konszenzusra alapozott, érdekegyeztetéssel és egyéb demokratikus szertartásokkal szentesített szabályozás miatt szűnik meg vagy abortál?

### **Az erős herceg, az ügyes kalmár és a tevékeny polgár**

Az államnak erősnek kell lennie a modernizáció eredményeként, mégpedig abban az értelemben, hogy képes saját magát korlátozni, képes önmérsékletet és alázatot mutatni.

A hatalom diverzifikációja, pluralizálódása egyáltalán nem biztosíték a participációra. A jelenlegi hat párt politikacsinalói tevékenységében aligha vesznek részt többen és közvetlenebbül, mint az egypártrendszerben. A szakszervezetek vertikális építkezése ugyancsak nem a részvételi demokrácia felé mutat. Sőt, az állami (és nem állami) mega-alapítványok működése és döntési mechanizmusai sem a közpénzek participatív elosztásának és felhasználásának új útjai. Önmagában tehát a nem államiság vagy a nem profitorientáltság, de a demokratikus államrend sem eredményezi a közös dolgainkban való nagyobb részvétel esélyének növekedését. A participatív társadalomban nem tűnik el az állam, nem számolja fel önmagát. Ezért nem a kommunizmus a posztmodern társadalom. Állam van, de az elmúlt háromszáz év leckéi megtanították rá, hogy a korporatív szektorral, a privát gazdasággal akkor tud együtt létezni, ha nem maga alá gyűrődik, hanem kooperál vele. A hatvanas évek társadalmi krízisei óta látszik az is kikristályosodni, hogy a civil társadalom és az állam, sőt a civil szféra és a korporatív szektor kapcsolatának sem a legmegfelelőbb eszköze a harc. Sajátos jelenség, hogy a woodstocki nemzedék akkori lázadása a legfejlettebb országokban, s főleg az USA-ban inícilálta azokat a civil kezdeményezéseket, amelyeknek mai eredménye a harmadik hatalmi ág, a civil szféra fejlődése. A hatvanas évek civil polgárjogi

mozgalmai, az anarchizmus akkori új fénykora szembenállás, harc volt az állammal (igen, a létező demokratikus államok legdemokratikusabbjaival) és a korporatív szektorral. Igaz, pillanatokra, de eljött a kielégülés és az azt követő zavar állapota is: mikor egy-egy kérdésben sikerült győzni vagy megoldást találni, akkor döbbenet ült ki az arcokra: most mi lesz? Az akkori korosztály húsz-harminc évvel később, autóban, rádiótelefonnal, családi házzal, két gyerekkel és egy kutyával már nem akar szabad lenni. Azaz, egyáltalában nem szabad akar lenni, hanem egyre többet szeretne a körülötte levő dolgokból a maga kezébe venni, függeni a környezetétől, hogy az is függjön tőle. A büszke „Semmi hatalmat senkinek!” jelszava az „Egy kis hatalmat én is kérek!” pragmatista vezérfonalává vált. A részvétel, a participáció pedig nyilvánvalóan nem csak a politikai játéktér partvonalai és szabályai között és szerda-szombati fordulón zajlik, mert megjelentek olyan vagy regionálisan behatárolt vagy más okból kisebb létszámú érdekcsoportosulások, amelyek nem találtak megfelelő politikai hátteret maguknak, mert egyik-másik párt nézetei bizonyos mértékig megfeleleltek céljaiknak, de más szempontokból viszont nem. A politikai pártok pedig szintén nem számítottak a „megbízhatatlan” szavazói bázisra.

A holnap társadalma nem valamiféle céltételezés velünk megtörténő eredménye, nem tervezett óramű, és jórészt nem megjósolhatóan nagy vonalait tekintve, mert trendjeiben már nem egy országban valóság. Az individuális emberi jogok kiterjesztése és kodifikálása nemzetközi és állam szinten, a participatív demokrácia iránti igény és ennek kiterjedő gyakorlata azt sugallja, hogy a jövőben három hatalmi ág párhuzamos létezése, egymást kiegészítő részesevé a dolgok elrendezésében jelentheti azt a konstruktív társadalmi békét, mely nemcsak a belháborúk hiánya, hanem a működés leghatékonyabb módja is. Ebben a rendszerben az állam, a korporatív szféra és a civil szektor kompetenciái és hatóköre ugyan nem kőtáblába vésve létezik, de jól körvonalazott.

## Oktatáspolitikai konzekvenciák

E rendszernek, a modernizációs folyamatnak nyilvánvalóan oktatáspolitikai következményei is vannak. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert a modernizáció nem csupán a tananyag „korszerűsítését” vagy az iskolarendszer „reformját” jelenti. Időzöjles fogalmakat használtam, mert az elmúlt évtizedek és – erősségét nem, de jellemzőit tekintve – a jelen oktatáspolitikája is gyakorlatilag egypólusú döntési szerkezetben hozta meg a modernizációt célzó (de el nem találó) döntéseit. Az 1989 előtti politikai lépések párthatározati indíttatású és szűk szakmai körök által befolyásolt döntések voltak – gondoljunk itt csak a tipikusnak mondható 78-as tanterv előmunkálataira, amikor egy 1972-es párthatározatot követően az MTA jeles személyekből álló grémiuma körvonalazta a XXI. század műveltség tartalmát. Hangsúlyozom, hogy e tervhez akár jó is lehetett bizonyos szakmai szempontból, a gond nem a tervezettel volt, hanem a végrehajtás és a tervezet viszonyával. Az ilyen lépésekhez ugyanis „meg kell nyerni a pedagógus- és szülői társadalom támogatását” (a gyerekekről már nem is szólv...). Az időzöjel ismét a vállalkozás szinte lehetetlen jellegéből fakad: egy differenciált érdekek mentén szerveződő társadalomban általános konszenzust elérni olyan, mintha a tevét próbálnánk átgyömöszölni a tűfokán.

Az állami indíttatású konszenzuseresés ennek az oktatáspolitikának a demokrácia felé való áhftozása, ám az elmúlt néhány év NAT-tal kapcsolatos próbál-

kozásai ismételten azt bizonyítják, hogy – furcsa de érthető módon –, konszenzust antidemokratikus körülmények között könnyebb elérni, mint valódi demokráciában. Szintén a közelmúlt nagy tanulsága, hogy a döntéshozás struktúrájának megváltoztatása nélkül, csak a reprezentatív demokratikus intézmények használatával lényegileg nem változik az érintettek befolyása a dolgok menetére. Arról van szó ugyanis, hogy a vertikálisan építkező érdekvérvényesítő, lobbizó csoportok két alaptípus szerint működhetnek. Vagy valóban részvételen, a tagok aktív tevékenységére alapozva működnek, ám ekkor „alacsony” és „keskeny” a szervezet. Alacsony és keskeny a szervezet abban az értelemben, hogy viszonylag szűk csoport érdekeit képviseli, reprezentativitása alacsony. Magas és széles az az organizmus, amely nagyobb képviselési bázissal rendelkezik, ám épp ezért a képviselést és a számonkérhetőséget, a részvétel intenzitása gyengül, csakúgy mint például a parlamenti képviselők és választók között. Sajátos módon a jelenlegi érdekképviselési rendszerben a magas és széles szervezetek ülhetnek le a tárgyalóasztal mellé, így a participáció csak látszólagos. (Profán illusztráció erre a régi vicc: a francia konyak a munkásosztály itala, melyet választott képviselői útján fogyaszt el...)

A probléma tradicionális megoldása nem járható út. Bevonni egy döntésselékesítésbe a teljes társadalmat, az összes érintettet, vagy legalábbis annak minden apró csoportcskáját arra az eredményre vezet, amelyet a NAT társadalmi vitájánál tapasztalhattunk: rengeteg konferencia, megbeszélés, óriási apparátus a vélemények feldolgozásához, s végül a döntés elodázása, illetve általános elégedetlenség a végre meghozott döntéssel kapcsolatban.

Külön problémát jelentett a magyar oktatásügy történetében, hogy a második szektor, a korporatív szféra, szinte semmilyen legitim szerepet nem kapott a közoktatás stratégiájának alakításában. Miközben állandó szlogené vált, hogy az életre kell nevelni a jövő nemzedékét, hogy meg kell felelni a gazdasági versenykihívásoknak, hogy a ma és a jövő szakemberének adaptálható tudása kell legyen, aközben az ügyben valóban érdekelt szféra csak latens módon vehetett részt az oktatáspolitikai alakításában, talán a szakképzést kivéve. Különösen fontos ennek a kérdésnek felvetése akkor, amikor a korporatív szektorra számít az állam mint a többszatszornás finanszírozás egyik szereplőjére, s amikor a nonprofit szféra is várokozóan tekint a vállalkozói társadalomra. Ideje tehát megfontolni, hogy a második szektor miként vállalhatja legitim módon oktatáspolitikai tényezővé.

Annyi bizonyosnak látszik az eddigiek fényében, hogy egy modernizációs oktatáspolitikai körvonalazásánál nem alkalmazhatók az eddigi tradíciók „ugyanazt, csak többet” típusú meghosszabbításai. Nem vezet eredményre, ha egy kerekasztal mellé leültetjük a herceget, a kalmárt és a polgárt, mert egymás között bizonyára megegyeznek majd, csak hát a dolog ismét csak megtörténik velünk. Az sem kétséges, hogy a gyeplő nem dobható a lovak közé, s hagyható az oktatáspolitikai alakítása a civil szerveződésekre, ugyanakkor az sem várható el vagy engedhető meg, hogy a piaci világ szereplői mondják meg, milyen legyen az iskola a jövőben. Strukturális változtatásra van tehát szükség, ahol a gyakorlat, az iskola szintjén találhatja meg minden szereplő a részvétel, a beleszólás, a participáció lehetőségét.

A modernizáció első lépésére úgy tűnik, hogy elhatározta magát az MKM. Azzal, hogy gyakorlatban is visszavonul számos döntési területről a pedagógiában, lehetőséget nyújt a részvételre. A NAT keretjellege, azaz hogy a tanítandó tantárgyak, tartalmak, időkeretek és módszerek territóriumán igencsak csínján szabályoz, hogy nem szabja meg az iskolarendszer kincstári formáját, és hogy helyi pedagógiai programok készítésére ösztönöz, réseket nyit a helyi oktatáspolitikai

számára, ahova a civil szféra beteheti a lábát (s itt civil szférán nem az igazgatói irodát vagy a tanárit értjük, hanem a helyi társadalmi szerveződések sokaságát). Talán egy növekvő szereppel és szerepvállalással rendelkező iskolaszék lehet a participáció formája.

A következő lépésként egyrészt a civileknek kell benyomulniuk, másrészt meg kell tenni az első lépéseket a második szektor szerepvállalásának előkészítésére. Ez utóbbira már vannak bizonyos próbálkozások. A legjelentősebbnek azt tekinthetjük, hogy a vállalkozóknak lehetőségük van a szakképzési alapha fizetendő kötelező hozzájárulásuk egy részének közvetlenül az iskolákhoz való eljuttatására. Igaz, ez a lehetőség csak a szakképzési intézményekre érvényes, és az is igaz, hogy komoly adminisztratív korlátokkal, de mindenképpen olyan lehetőségnek tekinthető, amely növeli a szakképző intézmények versenyképességét és versenyhajlandóságát. Láthatunk néhány példát közoktatási intézmények közvetlen vállalkozói szponzorálására is, ám ez inkább csökkent az oktatás alsóbb fokozatainak, mintsem nőtt volna (vállalati óvodák bezárása). A valódi participáció megteremtésének eszköze lehetne, párhuzamosan az államháztartási reformmal, annak pénzügyi feltételeinek és gyakorlatának megteremtése, hogy a második szektor (a szakképzési alaphoz való hozzájárulási kötelezettséghez hasonlóan) adóterheinek egy részét közvetlenül irányíthassa a közoktatásba. Ez – akarva-akaratlanul – valószínűleg növelné az egyes intézmények közötti különbségeket, ennek kompenzálása viszont már állami feladat lenne. A szocializmusban azonban megtanultuk: az egyenlőség elve nem a javak egyenlő elosztását jelenti az iskolázásban, hanem a szegénységet – azért mert nem mindeki járhat jól a korporatív szféra szerepvállalásának növekedéséből, nem lehet indok arra, hogy senki ne járjon jól.

## Pedagógiai konzekvenciák

A fentiek értelmében tehát arról gondolkodni, hogy mit kell majd a XXI. század dolgozó emberének tudnia, érdekes elméleti aerobic lehet, de praktikus jelentősége alighanem kevés volna. Az olyasfajta közhelyekkel sem sokat tudunk kezdeni, hogy „tanulni kell megtanítanunk”, meg hogy „flexibilis és konvertálható tudást kell nyújtanunk”. Hát persze. A dolognak ez a könnyebbik része, hiszen az információs tartalmat, a megtanítandó vagy megtanulandó tudást viszonylag könnyű összeállítani. Azt is lehet persze különböző módon strukturálni és eltérő módszertan szerint megkísérelni el- és leadni. Mindez azonban attól a fundamentális döntéstől függ, amelyet arra a kérdésre válaszolva kell meghoznunk, hogy mire is való az iskola. Ha e kérdésre nem azt a választ adjuk, hogy „az iskola célja: felkészíteni a múltira”, akkor nyilván nem hátratekintve keresgélünk vezérlő eszmék, értékek után. Ha az a válaszunk, hogy „az iskola feladata: felkészíteni a jövőre”, akkor világos jövőképpel kell rendelkezünk, ami legalábbis kockázatos vállalkozás. Ha viszont azt válaszoljuk: „az iskola célja: felkészíteni a jelenre”, akkor kicsivel jobb helyzetben vagyunk, ám e feladat nyilvánvalóan túlélési technikák tanítását, a mostani helyzetben való teljes létezés módszereit jelenti. A teljes létezés a részvétel a társadalom mindhárom dimenziójában (azaz nem szerepeinkre osztott módon). A fenti elemzésből következően ez pedig három fő területen kell, hogy jelentkezzen: viselkedés az államban; vállalkozás, üzlet; önérvényesítés egyedül és társakkal.

A kötelesség a nevelés normatív elemeire építkezve a társadalmi status quo fenntartására irányul, a kötelező tudás, viselkedés törvényelőírta szabályaira. A

kodifikált korlátok mellett ez a nevelési aspektus nyilvánvalóan tartalmazza a tradíciók, a történelem és a kultúra normarendszerét is. A három dimenzió közül ebben már jelentős gyakorlatra tett szert a közép-kelet-európai iskola, így a magyar pedagógia is. Nyilvánvalóan nem véletlenül kap és kapott az elmúlt több mint száz évben is kiemelt szerepet a történelem és az anyanyelv iskoláinkban.

A lehetőség pragmatista szempontú oktatása az állampolgári lét üzleti szférájára való felkészítést jelenti. Az üzlet ebben az értelemben nem feltétlenül a vállalkozói ismereteket jelenti, hanem a *Polányi*-féle reciprocitás újra megjelenítését is. Annak a reciprocitásnak modernizált válfaját, amelyben nemcsak a dolgok, hanem értékek cserélnek gazdát, miközben az egyezkedés érdekérvényesítő mechanizmusai működnek. Az alku, a szó legjobb és mindenki megelégedésére szolgáló értelmében.

Az önérvényesítés, legalábbis az a része, mely a fenti két dimenzióban nem kap teret, az én, az individuum önmagán túlmutató egyik lehetősége. Annak esélye, hogy valaki polgárként részesedhessen a társadalom alakításában anélkül, hogy hercegként a nobilitás kösse (mutatis mutandis politikai, köztisztviselői vagy közalkalmazotti viszonya) vagy a kalmár életét kelljen élnie (azaz mindenképpen üzletileg kelljen sikeresnek lennie). A teljes modernizációhoz hozzátartozik az a finom beállítás, amely képes a rendszeren belül kezelni a kisebb vagy hátrányos helyzetű, vagy egészen speciális csoportok érdekeit, melyre feladatánál és rendeltetésénél fogva nem képes az államapparátus, s amely nem tartozik közvetlenül az üzleti szféra érdekei közé sem. A részvetelre való oktatás ebben a tekintetben új résztvevőket is jelent az iskolában: be kell engedni a helyi társadalom érdekcsoportjait, melyek ha nem szerepzarvosak (s ezt mindig a participáció hiánya okozza), nem politikai erővonalak mentén szerveződnek. A modernizáció útját választó iskolának meg kell szüntetnie a makarencói pedagógiai egységesség elvének doktrínáját, s együtt kell dolgoznia a kisebbségi csoportoktól kezdve a szülői szerveződések és gyermek- (tanulói) szervezeteken át az egyszeri és megismételhetetlen nagymamáig és nagypapáig minden tenni akaró szereplővel. Akkor is, ha ez nem mindenkinek tetszik.

A fentiekből persze nem következik, hogy milyen is legyen a modernizált iskola, csupán azokat a dimenziókat tudjuk felmutatni, amely mentén, épp a pluralizmus követelményeinek megfelelően meg tudjuk határozni saját magunk számára, hogy saját gyerekeinknek (s nem a másokénak!) milyen arányokat szeretnénk látni a három nevelési területen. Nyilvánvalóan lesznek csoportok, amelyek a normativitást sokkal fontosabbnak tartják, mint az önérvényesítést, s fordítva. Csak egyet nem tehet meg egyetlen intézmény helyi pedagógiai rendszere sem: hogy a három dimenzió valamelyikét teljesen kihagyja programjából. Akkor ugyanis nem e világra segíti tanulóit, hanem egy „sollen” univerzumba, a kell-ek birodalmába, mely csak az ideológiai erőszak területén létezik.

### **Irodalom:**

- Citizens Strengthening Global Civil Society. (Eds.: *Oliveira, M.D. – Tandon, R.*), CIVICUS, 1994.  
*Serrano, I. R.*: Civil Society in the Asia-Pacific Region. CIVICUS, 1994.